

===== Pap Milán =====

/// A béke szavával

A szocialista békemozgalom nyelve az ötvenes évek elején

1950 júliusában jelent meg először a *Béke és Szabadság*, a magyarországi békemozgalom titkárságának folyóirata, amely kezdetben kéthetente, később hetente jelentkezett, egészen 1956 októberéig. Az agitációs lap számos írást közölt a korszak kiemelt értelmiségeitől, illetve helyzetértékeléseket – a korszak politikai nyelvezetét idézve – például Koreáról, az imperialista hatalmak áskálódásairól és háborús politikájáról, a Tito-klikk árulásáról és a békemozgalom világszintű szerveződéséről. Fontos részét képezte a folyóirat agitációs munkájának a munkáslevelezések megjelentetése. Számos példát lehetne kiemelni a *Béke és Szabadság* hét megjelent évfolyamából – álljon itt a folyóirat első évfolyamának első számából egy tipikusnak mondható megfogalmazás a Kispesti Textilgyár (Kistext) munkásnőjétől, aki személyes viszonyba került a koreai háborúval és a világbékével. „*Háda Béláné, a Kistext élmunkása levelében ezt írja: »Nekünk, dolgozó asszonyoknak nem mindegy, hogy Koreában hogyan, kinek a javára dől el a harc. Mély megvetéssel és gyűlölettel bélyegezzük meg a háborús gyújtogatókat. Korea dolgozó népének harca nem független a mi harcunktól. Én magam felajánlom a béke védelmében, hogy csak I. és II. rendű árut készítek, a hulladékot és selejtet 10 százalékkal csökkentem.*»”¹

Ez a rövid idézet – a munkásnő szájába adott mondatok – szemléletesen sűrítik azokat a nyelvi rétegeket, melyeknek feltárására e tanulmány vállalkozik. Az ötvenes évek szocialista békemozgalma ugyanis nem egyszerűen egy – a maga korában sem példátlan – agitációs kampány volt, hanem egy önálló, *belső logikával rendelkező ideológiai nyelv*, amelynek középpontjában a béke fogalma állt, és amely ezt a fogalmat a mindennapi élet legapróbb, látszólag jelentéktelen mozzanataiba is képes volt beoltani a műszak kezdési idejétől a köszönési formuláig. Éppen ez a beépülési képesség – az, hogy a békenyelv nem maradt meg a nagypolitikai szónoklatok szintjén, hanem behatolt a gyári fegyelem, a családi élet és a vallásgyakorlat mikrovilágába is – teszi indokolttá, hogy a jelenséget ne csupán propagandatörténeti

¹ = A magyar dolgozók tiltakozása. *Béke és Szabadság*, 1950. július 7. 6.

epizódként, hanem *önálló nyelvi-fogalmi rendszer*ként vizsgáljuk. E tanulmány ennek a nyelvnek a szerkezetét és működését kívánja feltárni a magyarországi béke-mozgalom három, egymástól elkülöníthető, ám a gyakorlatban szorosan összefonódó szintjén. Elsőként a nemzetközi diskurzusban, amely a fogalmi alapstruktúrákat teremtette meg, majd a magyar központi propagandában, amely ezeket a struktúrákat intézményesítette és a társadalom különböző rétegeihez igazította, zárásként pedig a helyi agitációban, ahol a nyelv végül a maga teljes, gyakran ellentmondásos valóságában szembesült a mindennapi emberek értelmezéseivel.

A béke fogalmának szocialista értelmezése – amint azt a Kistext esete is szemlélteti – gyökeresen különbözött attól a hétköznapi jelentéstől, amelyet a szó a korabeli nyugati vagy akár a mai olvasó számára hordoz, és ez a különbség nem esetleges, hanem szerkezeti jellegű volt.² Michael Freeden ideológiaelméletének fogalmaival élve³ azt mondhatjuk, hogy a béke ebben a diskurzusban nem elszigetelt szóként, hanem egy komplex fogalmi magként funkcionált, amelyet egy egész, egymással is összefüggő pozitív határfogalmakból álló rendszer vett körül: a szocializmus mint a béke építője, az antifasizmus mint történeti előzménye és legitimációja, a Szovjetunió mint letéteményese és őrzője, a dolgozó nép pedig mint kollektív alanya és haszonélvezője. Az antifasizmus itt nem csupán történeti előzményként szolgált, hanem magának a Nyugat–Kelet, imperialista–béketábor dichotómiának is szerves alkotóelemévé vált, hiszen a fasizmus legyőzése automatikusan a szocialista tábornak helyezte a történelmi igazság és erkölcsi fölény pozíciójába. Ezzel a pozitív mezővel egyidejűleg, azzal tökéletes tükörszimmetriában, negatív ellenpólusok határolták a fogalmat: az imperializmus mint fő ellenség, a fasizmus mint történeti előkép, az atomháború fenyegetése mint a legvégső tét és a Tito-banda árulása mint a rendszeren belüli, ezért különösen veszélyes eltévelyedés. A fogalmi konfiguráció talán legélesebb belső paradoxonát a pacifizmus jelentette, amely – minden látszat ellenére – nem a békét szimbolizálta, hanem éppen annak ellenséges kategóriájává vált ebben a rendszerben. A marxista logika és szóhasználat szerint ugyanis aki fegyver nélkül, mindenáron békét akar, az nem mást tesz, mint az osztályharc elkerülésének burzsoá ideológiáját hirdeti, s ezzel objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet. Éppen ez az összetettség, ez a szigorúan felépített, egymást kölcsönösen megerősítő fogalmi háló magyarázza a szó rendkívüli stabilitását és ellenálló képességét. A béke nem elszigetelt kifejezés volt, hanem egy teljes értékvilág sűrítője, amelynek minden eleme a többivel összefüggött, s amelynek határait az ideológia folyamatosan igyekezett rögzíteni, egyetlen, versengésmentes jelentésként megszilárdítva azt – ezt a nyelvi folyamatot nevezi Freeden *ideológiai dekontesztációnak*.⁴

2 = = A béke változó értelmezéseiről és a békeelméletek változásairól lásd: Galtung, 1969; Young, 2013; Richmond, 2020.

3 = = Freeden, 1996: 76–80.; 2003: 78–94.

4 = = Freeden, 1996: 54–61.; Pap, 2020: 117–122.

Ebbe a fogalmi szerkezetbe szervesen illeszkedik az a retorikai eljárás, amelyet Quentin Skinner nyomán paradiasztolénak nevezhetünk. A paradiasztolé az a retorikai technika, amelynek révén egy cselekvést vagy állapotot nem a rá szokásosan alkalmazott, hanem egy szomszédos, ám eltérő értéktartalmú fogalommal írnak újra, s ezáltal – anélkül, hogy magát a cselekvést megváltoztatnák – gyökeresen átalakítják annak erkölcsi megítélését. Ha például egy hadsereg fegyverkezését és mozgósítását nem „háborús felkészülésként”, hanem „a béke védelmeként” nevezik meg, maga a cselekvés – a fegyverkezés – nem változik, csak annak erkölcsi megítélése fordul meg. Skinner a fogalmat a klasszikus retorikából, mindenekelőtt Quintilianustól kölcsönzi, akinél a paradiasztolé lényege éppen az, hogy a szónok a cselekvésre általánosan alkalmazott értékelő leírást egy olyan rivális leírással helyettesíti, amely nem kevésbé plauzibilis, mint az eredeti, ám azzal homlokegyenest ellentétes erkölcsi megvilágításba helyezi a szóban forgó cselekvést.⁵ A szocialista békediskurzusban ez a technika nem alkalmi fogásként, hanem szisztematikus, a nyelv egészét átható eljárásként érvényesült: a harc, a fegyelem, a termelési kényszer és a katonai fejlesztés egyaránt a „béke védelme” nyelvi keretébe íródott újra, mégpedig úgy, hogy a mögöttes valóság – a kényszer, a mozgósítás, a militarizáció – érintetlenül maradt, csupán annak erkölcsi előjele fordult meg. A békeharc, a békeőrség, a békeműszak és a hozzájuk hasonló, első pillantásra oximoronszerű összetételek éppen ezért nem pusztá szójátékok vagy propagandisztikus túlzások voltak, hanem a paradiasztolé tudatos és következetes alkalmazásának nyelvi lecsapódásai, amelyek révén a konfrontáció, a fegyelmezés és a mozgósítás mindannyiszor a legnemesebb elképzelhető emberi cél, a béke megőrzéséért folytatott küzdelem képében jelenhetett meg.⁶

A tanulmány ezt a nyelvet három, egymásra épülő szinten vizsgálja. Elsőként a nemzetközi diskurzus szintjén, ahol a Kominform ideológiai fordulatától a Béke Világtanács kampányain át egészen a koreai háború retorikai kezeléséig nyomon követhető, hogyan alakultak ki a békenyelv alapvető fogalmi struktúrái, még mielőtt azok magyar földre kerültek volna. Ezt követően az országos szinten, ahol a magyar pártapparátus ezeket a struktúrákat intézményesítette, a maga eszközeivel terjesztette, és a társadalom eltérő rétegeihez, eltérő érvekkel és eltérő érzelmi regiszterekben igazította hozzá – miközben a fennmaradt hangulatjelentések akaratlanul is megőrizték a befogadás első, spontán reakcióit. Végül a helyi szinten, Komárom megye⁷ – a bányász- és klerikális jelleg sajátos találkozása miatt kiválasztott terep – dokumentumain keresztül, ahol a békenyelv végérvényesen elhagyta

5 = Skinner, 1996: 138–180.; 1999; 2002: 145–157.

6 = Fónagy–Soltész, 1954.

7 = A tanulmányban a megyére végig az 1950-es megyerendezés utáni nevén, Komárom megyeként hivatkozom. Komárom-Esztergom nevét csak az államszocialista rendszer bukásával, 1990-ben nyerte vissza.

a szónoki emelvényt, és a mindennapi emberek számára került. Ott, ahol értelmezték, félreértették, olykor tudatosan újraformálták és – mint látni fogjuk – nemritkán vitatták is értelmét.

= = = A világmozgalom békekonstrukciója

A szocialista békenyelv fogalmi alapszerkezete nem a béke fogalmával alakult ki, hanem egy tőle látszólag távoli, valójában azonban azt előkészítő gesztussal, a világ kettéosztásával kezdődött. A Kominform 1947 szeptemberében, a Szklarska Poręba-i alakuló ülésen elfogadott doktrínája – Zsdanov híres beszédének nyomán – a nemzetközi teret két, egymással kibékíthetetlen táborra osztotta: az imperialista és antidemokratikus táborra, élén az Egyesült Államokkal, illetve az antiimperialista és demokratikus táborra, élén a Szovjetunióval. Ez a bináris szerkezet önmagában még nem tartalmazta a béke fogalmának későbbi, önálló mozgósító szerepét, de pontosan azt a keretet rajzolta meg, amelybe a béke fogalmát két évvel később igyekeztek beilleszteni; egy olyan világot, amelyben nincs semleges pozíció, s amelyben minden politikai állásfoglalás automatikusan az egyik vagy másik tábor mellett történő elköteleződésnek értelmeződik.⁸

Ebben a keretben a Szovjetuniónak elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy a nyugati táborral szembeni politikai mozgósítást ne pártpolitikai, hanem látszólag semleges, tömegbázisú civil mozgalom nyelvéen szervezze meg – erre a célra jött létre az a szervezeti-intézményi apparátus, amely 1948 és 1950 között a nemzetközi békemozgalom infrastruktúráját létrehozta.⁹ A wrocławai, 1948. augusztusi *Béke Védelmezőinek Világkongresszusa* nyomán 1949 áprilisában Párizsban és Prágában egyidejűleg ülésezett az 1. Béke Világkongresszus, amely létrehozta a *Committee of Partisans of Peace* nevű szervezetet – ezt nevezték át 1950 novemberében *Béke Világtanácsnak*. A szervezet elhelyezkedése is tükrözte politikai kiszolgáltatottságát: 1951-ben a francia kormány „az ország érdekei elleni tevékenység” vádjával kiutasította Párizsból, ezt követően Prágába, majd 1954-ben Bécsbe települt át, ahonnan az osztrák belügyminisztérium 1957-ben szintén kitiltotta – végleges székhelyét csak 1968-tól, Helsinkiben találta meg.¹⁰ Günter Wernicke találóan mutat rá, hogy a Béke Világtanács a hidegháború egész időszakában egyfajta kötélrancot járt: miközben valódi, széles nemzetközi mozgalomként kívánt fellépni, a szovjet külpolitikai érdekek szolgálatába állították – amit legkésebben éppen a párizsi és bécsi kiutasítások bizonyítanak –, s ez a feszültség – a mozgalmi legitimáció igénye és a tényleges instrumentalizáció között – már a szervezet legkorábbi éveitől fogva

8 = = Di Biagio, 1996: 208–221.

9 = = A szovjet békepropaganda és a nemzetközi békemozgalom 1949 és 1956 közötti történetéről: Dobrenko, 2016.

10 = = Rose, 1985: 64–76.

jelen volt.¹¹ Az intézménytörténet önmagában száraz tény volna, ha nem állna mögötte egy figyelemre méltó kortárs felismerés: egy 1971-es, később deklasszifikált amerikai hírszerzési elemzés a szervezetről azzal a mondattal kezdődik, hogy a szovjet propaganda a második világháború óta fokozatosan sajátította ki a pozitív töltetű, közhasználatú szavakat, és fordította át ezeket kettős jelentésű fogalmakká – s ezek közül éppen a „béke” szenvedte meg leginkább ezt a folyamatot.¹² Figyelemre méltó, hogy ez a megfigyelés – amely tartalmában szinte szó szerint megfeleltethető a freedeni dekontesztáció eljárásának – nem egy utólagos történészi rekonstrukcióból, hanem egy kortárs, a jelenséggel szemben álló elemzésből származik: a nyelvi manipuláció ténye tehát nemcsak a mai kutató szemszögéből válik láthatóvá, hanem a hidegháború kortársai, legalábbis annak nyugati megfigyelői, már a hatvanas–hetvenes években is pontosan azonosították a mechanizmust, csak ellentétes előjellel értékelték.

A nemzetközi békenyelv legtisztább, legsűrítettebb szövege azonban maga a stockholmi felhívás, amelyet a Béke Hívei Világkongresszusának Állandó Bizottsága 1950. március 19-én fogadott el, s amely alig négy mondatban tartalmazza mindazokat a fogalmi elemeket, amelyek a későbbi, kifejtettebb propagandaszövegekben újra és újra visszatérnek. A hivatalos magyar fordítás szerint: *„Követeljük az atomfegyverek feltétlen betiltását mint az elrettentés és a tömegpusztítás fegyvereiét. Követeljük a hatékony nemzetközi ellenőrzés felállítását e döntés végrehajtásának biztosítására. Úgy véljük, hogy az a kormány, amely elsőként vetne be atomfegyvert bármely más ország ellen, az emberiség elleni bűntettet követne el, és mint háborús bűnöst kell kezelni. Felszólítunk minden jóakarátú embert a világon, hogy írja alá ezt a felhívást.”*¹³ Az első mondat „feltétlen betiltása” már önmagában dekontesztációs gesztus: nem hagy teret a fogalom tartalmáról folytatható vitának, a betiltás követelése lezárt, nem tárgyalható tényként jelenik meg. A második mondat – a „hatékony nemzetközi ellenőrzés” – sokkal kevésbé egyértelmű, mint amilyennek elsőre tűnik: nyitva hagyja a kérdést, hogy ki gyakorolja ezt az ellenőrzést, s éppen ez a homályban hagyott pont teszi lehetővé, hogy a fogalom a későbbiekben, a berlini határozatokban már konkrét intézményi igénnyé – a Béke Világtanács saját legitimációs igényévé – alakuljon át. A harmadik mondat logikai szerkezete a legtanulságosabb: a bűnösség itt nem szándék, hanem kizárólag cselekvés alapján dől el – „az a kormány, amely elsőként vetne be” –, ami 1950-ben, néhány hónappal azután, hogy 1949 augusztusában a Szovjetunió is sikeres atomkísérletet hajtott végre – amit Kelet-Közép-Európában a béke zálogaként ünnepeltek –, mégis egyetlen lehetséges célpontot jelölt ki, anélkül hogy név szerint kellett volna megnevezni azt. A negyedik mondat – „minden jóakarátú ember a világon” – pedig a szöveg legfontosabb univerzalista gesztusa: sem osztályt, sem nemzetet, sem pártot nem

11 == Wernicke, 1998.

12 == <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000600220001-7.pdf>.

13 == A felhívás magyar szövegét lásd: Megvédjük a békét! *Szabad Nép* 1950. április 20. 1.

nevez meg, s ezzel elfedi azt a tényt, hogy a felhívást kibocsátók szervezeti hátterében, vezetésében és finanszírozásában valójában mélyen egyoldalú, szovjetek vezérelte struktúra állt.

Az aláírásgyűjtés maga is a békeuniverzum részévé vált: a felhívás sikerét nem a meggyőzés minősége, hanem a számok nagysága igazolta, s ez a logika – amelyet a következő fejezetek a magyarországi és a komáromi aláírásgyűjtés statisztikáin keresztül részletesen dokumentálnak – már a nemzetközi szinten is jelen volt. A hivatalosan közölt ötszázmillió aláíró közé a szovjet propaganda a Szovjetunió teljes felnőtt lakosságát is beleszámította, ami magát a mennyiséget emelte az önkéntesség kérdésénél fontosabb érvvé: nem az számított, hogy ki miért írta alá, hanem hogy hányan.

A Béke Világtanács 1951. februári berlini ülésén elfogadott nyolc határozata már a stockholmi felhívás elvont nyelvét fordította le konkrét geopolitikai követelésekre. A határozatok szövege az öthatalmi békeegyezmény megkötését, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez intézett felhívás széles körű terjesztését szorgalmazza, valamint azt, hogy a nemzeti bizottságok bélyegezzenek meg és bojkottáljanak minden háborús uszításra alkalmas publikációt.¹⁴ A Béke Világtanács itt már nem egyszerűen a béke fogalmát birtokolja, hanem saját magát pozicionálja az Egyesült Nemzetek Szervezetével (ENSZ) versengő, a „valódi népakaratot” kifejező alternatívaként. Olyan igény volt ez, amelyet egy 1951. március eleji *Pravda*-vezércikk, Sztálin akkori vonalát visszahangozva, nyíltan meg is fogalmazott: az ENSZ választhat, hogy teljesíti a Béke Világtanács követeléseit, vagy osztozik a Népszövetség „*dics-telen sorsában*”, és önmagát ítéli felbomlásra.¹⁵

Az 1950 és 1953 között lezajlott koreai háború volt az a próbakő, amelyen a békenyelv nemzetközi konstrukciója a leginkább megmutatta belső feszültségeit. Vlagyimir Dobrenko kutatása szerint a Szovjetunió a Béke Világtanácsot használta fel arra, hogy alátámassza és nemzetközi szinten terjessze azokat a vádakokat, amelyek szerint az Egyesült Államok biológiai fegyvereket vetett be Koreában. Ebben a kampányban Sztálin célja nem is elsősorban Korea, hanem az ENSZ hitelének aláásása volt.¹⁶ Ez a kampány azonban egyúttal élesen megmutatta a „békeőr”-narratíva alapvető paradoxonát: ha a Szovjetunió a béketábor vezetője és őre, miért marad passzív egy ténylegesen zajló háborúban? A tétlenség áthelyezése a béke aktív védelmének regiszterébe nem esetleges rögtönzés volt, hanem a nemzetközi szintű konstrukció egy strukturális ellentmondásának kezelési módja.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a nyugati fél ugyanezt a mechanizmust, csak ellentétes előjellel, szintén pontosan azonosította. Az amerikai külügyminisztérium 1951 áprilisában körtáviratban utasította külképviseleteit, hogy dolgozzanak

14 == <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500730205-0.pdf>.

15 == <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v04p2/d160>

16 == Dobrenko, 2024.

ki anyagokat a „*hamis szovjet békepropaganda*” (spurious Soviet peace propaganda) ellensúlyozására, s a Béke Világtanácsot mint az ENSZ hitelének aláásására létrehozott eszközt mutassák be.¹⁷ Ez a tükörszerű, egymást átfedő nyelvhasználat – ahol mindkét fél a másikat vádolja a béke szó kisajátításával – azt igazolja vissza, amit e fejezet elején a hidegháború nyelvi küzdelme kapcsán megállapítottunk: a „béke” a hidegháború éveiben nem egy, hanem legalább két, egymással versengő ideológiai nyelv fogalmi magjaként funkcionált, s a köztük folyó harc éppen azért volt ilyen elkeseredett, mert egyik fél sem engedhette át a másiknak a szó fölötti kizárólagos rendelkezés jogát.

= = = A békenyelv magyar intézményesítése és terjesztése

A magyarországi békemozgalom szervezeti kerete egy jellegzetes, a korszak számos más intézményére is jellemző kettős szerkezeten alapult, amelyben a látható és a tényleges irányítási szint élesen elvált egymástól. A mozgalom élén formálisan az 1949-ben megalakított Országos Béketanács (OBT) állt: pártonkívülinek nyilvánított, széles társadalmi összefogást megtestesíteni hivatott szervezet, amelynek elnökségében írók, tudósok, egyházi személyek és más, köztisztviselőként álló értelmiségiek kaptak helyet. Ez a látszólagos önállóság azonban korántsem volt esetleges gesztus, hanem – éppen ellenkezőleg – tudatosan megtervezett, jól kiszámított szimbolikus konstrukció, mivel az OBT-t kifejezetten azért hozták létre, hogy a párt számára közvetlenül elérhetetlen vagy csak nehezen megszólítható társadalmi rétegeket – mindenekelőtt az értelmiséget, a vallásos híveket és a pártonkívüli szakembereket – bevonja a mozgalom legitimációs bázisába, méghozzá úgy, hogy azok formálisan ne a párthoz, hanem egy tőle független, tekintélyes szervezethez adják a nevüket. Ez a szervezeti logika egyáltalán nem volt egyedülálló. Ugyanez a megoldás – látszólag autonóm, valójában pártirányítás alatt álló tömegszervezet, amely a párt eszméi alapján politizál, de szélesebb, semlegesebb társadalmi arc mögé rejtje ezt – vált általánossá az ötvenes évek második felében a Hazafias Népfront létrehozásával is, ami arra utal, hogy az OBT nem elszigetelt kísérlet, hanem egy tágabb, a rendszer egész működésére jellemző legitimációs stratégia korai, kísérleti terepe volt.¹⁸

A tényleges irányítás ezzel szemben nem az OBT nyilvános elnökségénél, hanem a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) és a KV Agitációs és Propaganda (Agit.-Prop.) Osztályán összpontosult – amely nemcsak a békemozgalmat, hanem a propaganda nyelvének szinte minden más területét is felügyelte –, s a szervezet működésének minden lényeges elemét meghatározta, anélkül hogy ez a nyilvánosság előtt látható lett volna. Ezt igazolja az OBT titkárságának munkaszabályzata is, amelyet maga az Agit.-Prop. Osztály hagyott jóvá, és

17 == <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v04p2/d160>.

18 == Tabajdi, 2013: 28–31, 109–150.

amely a legapróbb részletekig szabályozta a titkárság belső munkamenetét, az agitációs munkacsoport feladatkörét, valamint a kiadványszerkesztés rendjét.¹⁹ Már önmagában az a tény is árulkodó – bár korántsem egyedülálló, hiszen a pártállami berendezkedés más „társadalmi” szervezeteire is jellemző volt –, hogy egy formálisan pártonkívüli szervezet belső működését párthatározatok és agitprop-útmutatók írták elő; ez a feszültség – az OBT elnökségének látványos, nyilvános szerepe és a pártapparátus szinte teljesen láthatatlan háttérirányítása között – a mozgalom egész működésén végigvonult, és éppen ez teszi érthetővé a békenyelv sajátos, kettős természetét is. E nyelvnek ugyanis egyszerre kellett *hiteles*, az értelmiségi közönség számára is elfogadható diskurzusnak – ami maga is pártcél volt – és nyíltan a *párt politikai céljait szolgáló mobilizációs eszköznek* lennie, méghozzá anélkül, hogy e kettős funkció közötti belső feszültség a felszínre kerüljön.

Ezt a feszültséget a legmeggyőzőbben maguk a párt legfelsőbb szerveinek – az MDP Politikai Bizottságának (PB), Titkárságának és Szervező Bizottságának – a mozgalomról szóló, rendszeresen visszatérő, belső határozatai és javaslatok dokumentálják, amelyek önkritikus, befelé forduló nyelvezetükkel sokkal őszintébben reprezentálják a mozgalom valódi természetét, mint bármely nyilvános megnyilatkozás. Az 1950. december 13-i titkársági javaslat például kifejezetten hiányszághént rója fel, hogy a megyei és városi békebizottságok szervezése „gyakorlatilag önálló tömegszervezetet akar csinálni a békemozgalomból, elég gyakran a Párt szervezési módszereinek helytelen másolásával” – vagyis maga a pártvezetés bírálta azt, hogy a bizottságok túlságosan is pártszervezetekre kezdtek hasonlítani, ahelyett hogy leplezettebb, valóban tömegjellegű formát öltöttek volna.²⁰ Az orvoslásra a dokumentum szinte matematikai pontosságú előírást ad: a békebizottságok tagságának 20–30%-a álljon párttagokból és tagjelöltekből, 70–80%-a pedig pártonkívüliekből – az üzemekben pártonkívüli sztahanovistákból és műszaki értelmiségiekből, a hivatalokban fegyelmezett pártonkívüli hivatalnokokból, a városokban vezető értelmiségiekből, háziasszonyokból, hadiözvegyekből és papokból, a falvakban középparasztokból és tanítókból, mindenütt 30–40%-ban nőkből és fiatalokból. Ez a kvóta – amely a látszólagos spontaneitást tizedszázalékos pontossággal tervezte meg – önmagában is a szemléletes bizonyítéka annak, hogy az OBT és a helyi bizottságok pártonkívüli arca tudatos, felülről irányított konstrukció volt, nem a társadalom spontán önszerveződésének eredménye.

Még ennél is árulkodóbb az 1953. január 8-i politikai bizottsági határozat egyik fordulata, amely a békeagitáció tartalmi megújításáról szólva kifejezetten arra utasítja a szerveket, hogy *„kerülni kell a békeagitáció és a szocializmus építésére*

19 == MNL OL M-KS 276-89., 147. ő. e. Javaslat, az Országos Béketanács, az Elnökség és a Béketanács Titkárságának munkájára, 1950. december 6.

20 == MNL OL M-KS 276-54., 122. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársági üléséről, 1950. december 13.

való mozgósítás olyan nyílt kapcsolatát, ahogyan az a pártagitációban történik” – vagyis a vezetés tudatosan törekedett arra, hogy a békenyelv és a pártpropaganda nyilvánvaló összefonódását elrejtse a befogadók előtt, éppen azért, hogy a mozgalom hitelesnek tűnő, önálló hangja megmaradjon.²¹ Ez a szándék azonban a gyakorlatban gyakran kudarcot vallott: a kiadványok szövege – mint a rétegpropaganda kapcsán már láttuk – sokszor maga is lelepleződve, nyíltan pártos nyelven szólalt meg. Hasonlóan beszédes az 1950. augusztus 17-i titkársági javaslat önkritikája, amely szerint az Agitációs és Propaganda Osztály „a pártszerű irányítás helyett inkább elvégzi a feladatok zömét” – tehát a párt legfelső apparátusa maga is tisztában volt azzal, hogy a mozgalom „irányítása” a gyakorlatban nem más, mint annak feladatainak közvetlen, operatív végrehajtása.²² Ugyanez a dokumentum arról is tanúskodik, milyen közvetlenül szólt bele a vezetés a nyilvánosság alakításába: előírta például, hogy Révai József írjon vezércikket a *Szabad Nép* augusztus 20-i számába, és három vidéki nagyvárosban – Kecskeméten, Debrecenben és Győrött – politikai bizottsági tagok tartsanak személyesen nagygyűlést a béke ügyéről, meghatározott napon.

A megyei papi békebizottságok terjesztése is központi, ütemezett döntés eredménye volt: az 1950. december 13-i javaslat előírja, hogy „1951 január, február hónapban újabb 5 megyében hozunk létre megyei papi békebizottságot”, és két-havonta kötelező értekezletet írt elő a megyei papi bizottságok számára – ez a központi utasítás magyarázza, hogy a következő fejezetben bemutatott komáromi megyei papi békevédelmi bizottság sem helyi kezdeményezés volt, hanem egy országosan ütemezett program egyik állomása.²³ Hasonlóan sokat elárul az 1953. januári határozat záró rendelkezése, amely név szerint sorolja fel azokat a nagyüzemi városokat – Tatabánya, Komló, Ózd, Diósgyőr –, amelyek számára önálló, függetlenített városi béketitkárt kell kinevezni: Tatabánya tehát nem azért lett a komáromi békemozgalom súlyponti helyszíne, mert a helyi szervezők úgy döntöttek, hanem mert a legfelsőbb pártvezetés 1953-ban külön, névre szóló figyelmet szentelt neki mint az ország egyik kiemelt ipari központjának.²⁴

A mozgalom napi operatív munkáját az OBT titkársága látta el, mégpedig szoros, szervezeti szinten is szabályozott együttműködésben a pártbizottságokkal, a tömegszervezetekkel – így a Magyar–Szovjet Társasággal (MSZT), a Magyar Nők Demokratikus Szövetségével (MNDSZ) és a Dolgozó Ifjúság Szövetségével (DISZ) – valamint a szakszervezetekkel, amelyek nélkül a mozgalom tömegméretű mozgósítása elképzelhetetlen lett volna. Ennek a mozgósításnak a gyakorlatában

21 == MNL OL M-KS 276-53., 112. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB üléséről, 1953. január 8.

22 == MNL OL M-KS 276-54., 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1950. augusztus 17.

23 == Uo. 122. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1950. december 13.

24 == MNL OL M-KS 276-53., 112. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB üléséről, 1953. január 8.

a békenyelv terjesztése három fő csatornán keresztül zajlott: a békegyűléseken, a békeívek aláírásán és a különféle kiadványokon keresztül, amelyek azonban korántsem egymástól független, párhuzamosan futó eszközök voltak, hanem egymást kölcsönösen erősítő, tudatosan összehangolt kampányok, amelyek jellemzően egyidejűleg, egymásra épültek föl.

A békegyűlések alkották a mozgalom legfontosabb és legláthatóbb nyilvános megjelenési formáját, és több, egymásra épülő szinten szerveződtek, az országos békekongresszusoktól – ahol a felszólalások szövegét jellemzően előre megírták, és azokat a különböző társadalmi rétegek gondosan kiválasztott képviselői mondták el – a megyei és járási béketalálkozókon keresztül egészen a lakókörzeti és üzemi kisgyűlésekig, amelyek a mozgalom mindennapi, tömegeket elérő gyakorlatát jelentették. E szintek határozatai lefelé kötelező érvényűek voltak.²⁵ Ennek az infrastruktúrának a kiterjedtségét jól szemléltetik az 1952. június 1-jei pütkösdi béketalálkozók szervezési iratai, amelyek szerint az országban ekkor 70–72 ezer kisgyűlést tartottak, összesen egymillió főt meghaladó részvétellel – egy olyan méretű mozgósítási apparátus képét rajzolva ki, amely a mindennapi élet szinte minden zugát elérte.²⁶ Az üzemi gyűlések rendszerint a műszak befejezése után kezdődtek, míg a lakókörzeti gyűlések estére vagy hétvégére estek, ahogyan azt a XIII. kerületi Fürst Sándor utcai házban tartott, 70 fő részvételével zajló esti gyűlés is mutatja.²⁷ Maguknak a gyűléseknek a lefolyása is szigorúan kötött, szinte rituális rendet követett: a bevezetőt és a nemzetközi helyzetet ismertető előadást hozzászólások, majd termelési felajánlások, végül pedig egy előre megfogalmazott határozat elfogadása követte.

A békeívek aláírása volt a mozgalom minden korábbinál kiterjedtebb, valóban az egész társadalmat elérni kívánó tömegmobilizációs eszköze, amely több egymást követő kampányban zajlott: elsőként a stockholmi felhíváshoz kapcsolódó, 1950-es nagy kampányban, majd az öthatalom-békepaktum²⁸ 1951-es aláírásgyűjtésében, s ezeket követően még számos, kisebb léptékű kampányban. Az eredményeket megyei bontásban, a hét éven felüli lakosság arányában összesítették – Nógrád megye például 97 százalékos eredményt jelentett az 1950-es kampány végeztével²⁹ –, ami jól mutatja, mennyire fontos volt a mozgalom számára, hogy

25 == Erről lásd Huhák, 2022.

26 == MNL OL M-KS 276-89., 145. ó. e. Az MDP KV Agit. Prop. Osztály és az OBT jelentése a június elsejei béketalálkozókról és előkészítésükről, 1952. június 3.

27 == Uo. 150. ó. e. Jelentés 1951. ápr. 9.-én a XIII/30. körzet Fürst Sándor u. 80. sz. házban megtartott békegyűlésről, 1951. április 10.

28 == Az öthatalmi békepaktum a Béke Világtanács 1951-es kezdeményezése volt, amely az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína közötti békeszerződés megkötését szorgalmazta.

29 == MNL OL M-KS 276-89., 146. ó. e. Jelentés a békeívek aláírásáról és a békebizottságok alakításáról, 1950. május 2.

a részvételt statisztikailag is igazolható, ellenőrizhető formában dokumentálja. Az aláírásgyűjtés maga szervezett brigádmunka formájában folyt, a területet térképek alapján osztották fel, és minden egyes utcára, sőt minden egyes házra jutott egy kijelölt, felelős agitátor, ami a lakosság teljes körű elérését volt hivatott biztosítani. Ebben a rendszerben az aláírás megtagadása szinte automatikusan politikai gyanút keltett, és a hangulatjelentések külön, tételesen rögzítették is azoknak a nevét, akik nem voltak hajlandók aláírni – a látszólag önkéntes gesztus mögött tehát valójában folyamatos, névre szóló ellenőrzés húzódott.

A kiadványok – brosrák, faliújságok, röplapok – az előbbi két csatornát egészítették ki, és éppen ezek árulkodnak a legvilágosabban arról, hogyan tagolódott, differenciálódott a békenyelv a különböző közönségekhez igazodva már az intézményi tervezés szintjén is. Az 1951. második félévére összeállított kiadványprogram jól szemlélteti ezt a differenciáltságot: készültek képes kiadványok a széles tömegek számára (Dunapentele, az alkotmány, illetve a „Régen és most” témájában), irodalmi igényű brosrák kifejezetten az értelmiség megszólítására, külpolitikai füzetek sorozata – a Vatikánról, Jugoszláviáról és az NSZK felfegyverzéséről –, faliújságok az üzemi agitáció mindennapi gyakorlatához, valamint két, kifejezetten belső használatra szánt kiadvány, a „Békemozgalmi Útmutató” és „A békeharcos”.³⁰ Ez utóbbi két kiadvány esetében fontos hangsúlyozni, hogy címzettjeik nem a mozgalom befogadói, hanem annak szónokai és agitátorai voltak, tehát nem a békenyelv közönségéhez, hanem annak közvetítőihez szóltak, akiknek feladata éppen az volt, hogy a fentről kapott nyelvet a maguk eszközeivel tovább terjesszék.

A rétegpropaganda szervezése, vagyis a különböző társadalmi csoportoknak szánt, egymástól tudatosan megkülönböztetett üzenetek és kommunikációs formák kialakítása az intézményi struktúra egyik leglényegesebb, ugyanakkor a békenyelv működéséről a legtöbbet eláruló eleme volt. A freedeni fogalomtörténeti megközelítés szempontjából különösen tanulságos megfigyelní, ahogyan ugyanaz a fogalmi mag – a béke mint a szocializmus és a dolgozó nép közös ügye, szemben az imperializmus állandó háborús fenyegetésével – a különböző közönségek megközelítésénél minden alkalommal más és más szatellit-fogalmakkal töltődött fel, anélkül hogy maga a fogalmi mag megváltozott volna. Az adaptáció tehát nem a nyelv lényegét, hanem annak perifériáját érintette.

Az értelmiség megszólítása bizonyult a békemozgalom talán legkényesebb, ugyanakkor legambiciózusabb feladatának, s nem véletlen, hogy éppen ennek a rétegnek a megnyerésére szánták az OBT látszólagos autonómiáját. Egy nyíltan pártszervezetként fellépő intézmény ugyanis aligha tudta volna megnyerni magának azokat az írókat, tudósokat, művészeket és egyházi személyeket, akiknek neve

30 = Uo. 145. ó. e. Az MDP KV Agit. Prop. Osztály jelentése és javaslata a békemozgalommal kapcsolatos határozat végrehajtásáról, 1951. február 8.

önmagában is legitimációs értékkel bírt, s akiknek csatlakozása így sokkal inkább tűnhetett szabad, morális döntésnek, mint pártfegyelmi engedelmességnek. Az 1954-es OBT-jelentés az értelmiség körében végzett munkáról szokatlan őszinteséggel ismerte el a nehézségeket: bár 1952 óta – az OBT-hez csatlakozott értelmiségi tagok száma, a baráti találkozók és a kulturális évfordulók megünneplése révén – számos részeredmény született, a jelentés szerint „*a legkiválóbb értelmiségiek még nem forrtak össze a mozgalommal*”, részvételük ezért nemegyszer inkább formálisnak, semmint valódinak bizonyult.³¹ A jelentésben megfogalmazott javaslatok – a külföldi folyóiratokhoz való hozzáférés biztosítása, a békedíj mint anyagi és presztízsbeli vonzerő, valamint a francia *Défense de la Paix* magyar nyelvű kiadásának terjesztése – mindhárom esetben olyan eszközök voltak, amelyek az értelmiség számára valóban vonzó javakat kapcsoltak össze a mozgalomban való részvétellel, ahelyett hogy egyszerű politikai lojalitást követeltek volna. Ennek megfelelően a békenyelv értelmiségnek szánt változatában a béke elsősorban nem katonai, hanem kulturális kategóriaként jelent meg. Ez a kultúra és a tudomány szabadságának védelmét jelentette, míg az imperializmus nem egyszerűen a háborút, hanem a szellemi élet militarizálását, a tudomány pusztító célra való felhasználását testesítette meg – ezzel szemben állt a béketábor mint a kultúra és a humanizmus utolsó védőbástyája. Ez a fogalmi átfordítás, amely a skinneri paradiasztolé egyik legkifinomultabb alkalmazása volt, lehetővé tette, hogy az értelmiségi a békemozgalomban – legalábbis a propaganda szándéka szerint – ne pártpolitikai mozgósítást, hanem saját szakmai és morális értékeinek megerősítését ismerje fel. Fontos hangsúlyozni, hogy ennek tényleges sikeréről – vagyis arról, hogy az értelmiségiek valóban így élték-e meg részvételüket – jórészt csak az OBT saját, önigazoló jelentéseiből értesülünk, független egodokumentum ezt nem támasztja alá. Lukács György feljegyzése a PEN (Poets, Essayists, Novellists) Klubról és a békemozgalom kapcsolatáról, valamint Ilja Ehrenburg és Jorge Amado javaslatai a népi demokratikus PEN Klubok nemzetközi koordinációjára mind ugyanezt a stratégiát tükrözik: a mozgalom itt az értelmiségi szolidaritás és a nemzetközi kulturális csere nyelvén szólalt meg, miközben tartalmában továbbra is a párt politikai agendáját szolgálta.³²

A munkások megszólítása ezzel szemben egészen más logikát követett, és talán ez volt az a réteg, amelynél a békenyelv a leginkább a mindennapi élet szövetébe hatolt be. Számukra a béke fogalma közvetlenül, szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódott a termelési versennyel és a munkahelyi fegyelemmel, s ez a kapcsolat egyben a békediskurzus legradikálisabb paradiasztolójának is tekinthető: a harc, a fegyelem és a teljesítménykényszer itt a legteljesebb mértékben a béke

31 = Uo. 147. ő. e. Az OBT jelentése és javaslata az értelmiség körében végzett békemozgalmi munkáról, 1954. november 5.

32 = Uo. 145. ő. e. Lukács György feljegyzése Horváth Márton elvtársnak, 1951. december 12.

védelmének nyelvi keretébe íródott át, olyannyira, hogy a kettő gyakorlatilag megkülönböztethetetlené vált egymástól. A „*munkával a békéért*” jelszó ennek megfelelően nem pusztán metafora, hanem konkrét szervezési elv volt: a békeműszak, a békeívre tett termelési felajánlás és a normatúlteljesítés a globális békeharchoz való kézzelfogható, mérhető hozzájárulásként jelent meg. Ebben az értelmezési keretben a gyárban eltöltött minden egyes perc politikai tartalmat nyert, ami azt is jelentette, hogy a késő munkás nemcsak a normát szegte meg, hanem – legalábbis a mozgalom logikája szerint – magát a béke ügyét is veszélyeztette. Ezt a mechanizmust szemlélteti jól a Rákosi Mátyás Művek³³ békevédelmi bizottságáról készült 1950-es feljegyzés is, amelyben a csiszolóüzem bizottsága a koreai műszakot közvetlenül a normarendezéssel és a politikai felvilágosító munkával kapcsolta össze, úgy, hogy a termelési teljesítmény és a békeharc egyetlen adminisztratív mozzanatban egyesült.³⁴ A csiszolóüzem munkása, Molnár elvtárs a bizottsági értekezleten ezt így fogalmazta meg: „*mi igen jó katonái lehetünk ennek a harcnak, ha jól visszük a normarendezést*” – a termelési fegyelem és a katonai szolgálat nyelve itt már egyetlen mondaton belül összeolvad.

A nők mozgósítása az MNDSZ csatornáin keresztül zajlott, és a békenyelvnek egy egészen sajátos, a többi rétegtől jól elkülöníthető érzelmi regiszterét alkalmazta: az anyák félelmét és felelősségérzetét. A háború mint a gyermekek életét közvetlenül fenyegető katasztrófa és a béke mint az anyai gondoskodás politikai síkra emelt, kiterjesztett formája – ez volt az a fogalmi keret, amely a mozgalmat a nők számára nem elvont politikai üggyé, hanem személyes, testközeli tetté avatta. Az 1952-es béketalálkozó szervezési útmutatója külön is hangsúlyozta a nők részvételének fontosságát, és a küldöttek kiválasztásánál kifejezetten arra törekedtek, hogy nők – köztük a korszak jellegzetes figurái, a „traktoros lányok” és a parasztasszonyok – szólaljanak fel az összejöveleken.³⁵ Az, hogy ez a stratégia a helyi szinten is tudatosan érvényesült, jól látszik az 1955-ös komáromi felszabadulási ünnepség szervezési anyagából, amelyben az MNDSZ feladatai közé tartozott a szovjet–magyar asszonyi baráti találkozó megszervezése, a szovjet emlékművek és sírok gondozása, valamint a munkás–paraszt asszonyok találkozóinak lebonyolítása.³⁶ A béke és a szovjet–magyar barátság ebben a közegben tehát az asszonyi szolidaritás nyelvéen szólalt meg – amint azt alább a cementgyári Grosáné megnyilatkozása is szemlélteti majd, ami a paradiasztolé egy újabb, sajátos változatának

33 == Az egykori Weiss Manfréd Acél- és Fémművek 1950 és 1956 között viselte az MDP főtitkárának nevét, majd 1956-tól Csepel Vas- és Fémművek néven működött.

34 == MNL OL M-KS 276-89., 145. ő. e. Feljegyzés a Rákosi Mátyás Művek békevédelmi bizottságának munkájáról, 1950. augusztus 7.

35 == Uo. Az MDP KV Agit.Prop. Osztály és az OBT javaslata a megyei béketalálkozó megszervezésére, 1952. március 17.

36 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 15. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának tervezete a felszabadulás 10. évfordulójának megünneplésére, d. n.

tekinthető: a politikai szövetség itt nem elvont érdekközösséggként, hanem az emberi közelség, a közös anyaság és a közös gyász megélt tapasztalataként öltött testet.

A vallásos hívők és mindenekelőtt a papság megszólítása bizonyult a béke-diskurzus talán legösszetettebb vállalkozásának, s egyúttal ez volt az a terület, amely a legjobban dokumentálható, legtartósabb belső feszültségeket termelte ki. Az egyházon belül szerveződő *Magyar Papi Békemozgalom* arra törekedett, hogy a béke fogalmát ne politikai, hanem teológiai keretbe helyezze: a bibliai béke fogalmára támaszkodva igyekezett legitimálni – és így a hívők számára elfogadhatóvá tenni – az állami békepropagandát. Ez a stratégia korántsem volt elszigetelt magyar kezdeményezés. Miriam Dobson kutatásai szerint a szovjet állam már a negyvenes évek végétől tudatosan épített egy általa „ökumenikus mozgalomnak” nevezett nemzetközi hálózatra, amelyben vallási, elsősorban protestáns egyházi vezetőket nyert meg a szovjet békeüzenet nemzetközi hitelesítésére, vagyis a Magyar Papi Békemozgalom létrehozása egy jóval szélesebb, blokkszintű mint a helyi adaptációja volt.³⁷ Az Agit.-Prop. Osztály békemozgalomra vonatkozó irataiban fennmaradt békepapi referátum szövege jól mutatja, hogyan működött ez a fordítás a gyakorlatban: az előadók módszeresen bibliai hivatkozásokkal alapozták meg a béke követelményét, s ezáltal szervesen kapcsolták össze a keresztény békeeszményt a stockholmi felhívás és egyáltalán a szovjet indíttatású nemzetközi békemozgalom világi üzenetével.³⁸ Mindez azonban korántsem volt konfliktusmentes folyamat. A püspöki kar egy része – például Pétery József váci és Badalik Sándor Bertalan veszprémi püspök is – megtagadta mind az aláírást, mind az együttműködést, ami tiltakozó akciók sorozatát váltotta ki: a ceglédi vasutasok 900 aláírással ellátott, Pétery elleni tiltakozó levele, valamint a váci békeaktivisták határozati javaslata egyaránt azt mutatja, hogy az egyház ellenállásának (a „klerikális reakciónak”) a kezelése a mozgalom egyik visszatérő, megoldatlan problémája maradt.³⁹ Ezzel szemben a falusi papok döntő többsége aláírt, s ezt a dokumentumok külön is hangsúlyozzák, tudatosan szembeállítva a lojális papságot a „klerikális reakcióval”. A békepapság tehát egyszerre volt a mozgalom egyik legfontosabb legitimációs tőkéje és egy mélyen ellentmondásos, belső feszültségekkel terhelt jelenség. Azok a papok, akik aláírtak, saját egyházi hierar-

37 == Dobson, 2018.

38 == MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Horváth Richárd békepapi referátuma, d. n. A szöveg zárógondolatai közül szemléletesen adja vissza a békepapi nyelvezet sajátosságait a következő részlet: „Mi a béke táborában vagyunk. Ott, ahol az Isten is van. Ott, ahol az Evangélium törvényei és a kereszténység szelleme romlatlanul él. És nem ijedünk meg a harctól és a küzdelemtől, az üldöztetéstől, mely ezen az úton nekünk is sokszor kijár. »Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa.« (Máté 5.10.)”

39 == MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Váci dolgozók levele és határozati javaslata, 1950. augusztus 11.

chiájukkal kerültek nyílt konfliktusba, miközben a pártapparátus éppen őket használta közvetítőként a vallásos tömegek felé. A békenyelv vallásos változatában a béke tehát nem politikai parancsként, hanem Isten akarataként és a keresztény szeretet parancsaként jelent meg – ez a fordítás tette lehetővé, hogy a mozgalom a hívők számára ne pártpolitikai, hanem hitbeli kötelességgént mutakozzon meg. Ez volt talán a paradiasztolé legradikálisabb, legmesszebbre vezető változata; az a pillanat, amikor a politikai mozgósítás már nem is a politika, hanem egyenesen a lelkiismeret nyelvén szólalt meg.

Azt, hogy a pártvezetés mennyire tudatosan, taktikai szinten elemezte az egyházi oldal alkalmazkodását, jól mutatja Horváth Márton 1952. június 27-i előadása a Központi Vezetőség ülésén, amely a „klerikális reakcióról” szóló részben kifejti: „...a mi elvtársainkat gyakran megtéveszti az, hogy az egyházi reakció, amely Mindszenty és Grósz példájából megtanulta, hogy a mai erőviszonyok mellett merev ellenállással elsősorban ő jár pórul, taktikát változtatott és kényszerűségből részben »demokratának« álcázza magát.” A pártvezetés tehát nem naivan hitt a papi békemozgalom őszinteségében, hanem kifejezetten taktikai alkalmazkodásként, az egyházi ellenállás egy szofisztikáltabb formájaként értelmezte azt – s ehhez igazította saját stratégiáját is: „...támogatni kell a béke ügyéhez és az államhoz hű papokat, és bizonyos keretek között be is kell vonni őket a békemozgalomba, bár ugyanakkor óvakodni kell a politikai vagy vallási tevékenységükkel kapcsolatos illúzióktól.”⁴⁰ Az előadás konkrét helyi eseteken keresztül is megmutatta, milyen messzire mehetett ez az összefonódás: Kuncsorba községben (Szolnok megye) a helyi békepapot mindjárt be is vonták a termelőszövetkezeti csoportba, Nemesbük községben (Veszprém megye) pedig felkérték, hogy lássa el annak gazdasági vezetését – vagyis a „klerikális reakció” elleni harc és a papi békemozgalom támogatása a gyakorlatban egészen a paraszti-egyházi hatalmi struktúrák átfedéséig futott. Az előadás a klerikális alkalmazkodás már-már groteszk formáit is dokumentálta: Csátalján (Bács-Kiskun megye) a politikai iskola⁴¹ párttag hallgatói azzal indokolták a templomba járást, hogy „ellenőrzik”, mit prédikál a pap, a dányi és a kókai (mindkettő Pest megye) pap pedig „párosversenyre” hívta ki egymást, hogy melyikük tud nagyobb tömeget elvonni a nyári munkától bérmlás címen, Baranya megyében pedig a villányi járás három faluja – Kisbudmér, Újpetre és Pécsdevecser – a helyi papok kezdeményezésére „begyűjtési versenyt” rendezett, amelyet a győztes Pécsdevecser 106, a papnak „gyűjtött” tyúkkal nyert meg.

A békenyelv azonban semmiképpen sem egy passzív, ellenállás nélküli közegebe érkezett meg. A hangulatjelentések és az ellenőrzési összefoglalók – ame-

40 == MNL OL M-KS 276-52., 19. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV üléséről, 1952. június 27.

41 == Politikai iskola: a pártalapszervezetek mellett működő, a marxizmus–leninizmus alapjait oktató ideológiai képzés.

lyeket eredetileg éppen azért készítették, hogy visszajelzést adjanak a pártvezetés számára a mozgalom hatékonyságáról – akaratlanul, a maguk adminisztratív céljától függetlenül is megőrizték azokat a pillanatokat, amikor a befogadók a maguk módján értelmezték, félreértették, nyíltan vitatták vagy éppen csendben elutasították a rájuk zúduló békediskurzust. Éppen ezért ezek az iratok tekinthetők a békenyelv működése talán leghitelesebb dokumentumainak, mivel nem azt mutatják meg, amit a propagandagépezet mondani szeretett volna, hanem azt, amit a közemberek a gyakorlatban valóban hallottak, megértettek – vagy félreértettek – és gondoltak. Az így rekonstruálható reakciók nagy általánosságban három típusba sorolhatók: a megerősítésre, amelynek során a befogadó elfogadta, sőt magáévá tette a békenyelv belső logikáját; az értetlenségre vagy félreértésre, amelynek során a fogalmak a közvetítés folyamatában eltorzultak, vagy egészen más tartalommal töltődtek fel, mint amire eredetileg szánták őket; és végül a csendes távolságtartásra vagy a nyílt tagadásra, amelynek során a befogadó – különböző mértékben és különböző indoklásokkal – elutasította a mozgalmat vagy legalábbis annak egyes elemeit.

A megerősítő reakciók a hangulatjelentésekben jellemzően konkrét, néven nevezett személyekhez kötve jelennek meg, és éppen ez a személyesség teszi őket történetileg különösen értékesé, hiszen nem elvont statisztikát, hanem egyéni hangot örökítenek meg. A Vas megyei békeaktíva-értekezlet jegyzőkönyve például szó szerint megörökíti Dancsecz Kálmán „dolgozó paraszt” felszólalását, aki szerint „*a békét nemcsak kívánni, azért harcolni is kell*” – s ebben a mondatban a békeharc paradiasztoléja már teljes mértékben befogadottnak mutatkozik, hiszen a felszólaló saját szavaival, a maga meggyőződéséeként reprodukálja a mozgalom kulcsüzenetét, anélkül hogy annak retorikai eredetére bármi is utalna.⁴² Ugyanennek a jegyzőkönyvnek a lapjain sorjáznak a hasonlóan önálló hangvételi hozzászólások: a kőszegi Novákovics József posztógyári élmunkás a fővárosi bombázások emlékét idézte fel indoklásként, a sajtoskáli Kelen Endréné elveszett fiára hivatkozott, a kisunyomi, tizenhárom gyermekes Konát Dénesné pedig a szocialista nevelést állította a béke védelmének középpontjába – mindegyikük a saját életrajzába illesztve idézi fel a mozgalom nyelvét.⁴³ Különösen figyelemreméltó ugyanebből a jegyzőkönyvből a jánosházi Németh elvtárs vallomása, aki huszonhat évet töltött Kanadában, és hazatérése után saját tapasztalatain keresztül erősítette meg a nyugati imperializmusról alkotott hivatalos képet, arra figyelmeztetve dolgozótársait, ne higgyék el, amit az amerikai rádió a nyugati jólétről sugall – s ezzel személyes életútját illesztette bele a békediskurzus tágabb narratívájába, olyan hitelesítési mozzanatot teremtve, amelyet a propaganda maga aligha tudott

42 == MNL OL 276-89., 151. ő. e. Az MDP Vas megyei Bizottsága jelentése a békealáírás-gyűjtésről és a tapasztalt hangulatról, 1951. április 11.

43 == Uo.

volna előállítani. A kollektív megerősítés egy másik, egészen más léptékű formáját dokumentálja a budapesti Nemzeti Sportcsarnokban (Istvánmezei út 3–5.) tartott békenagygyűlésről készült 1950. decemberi feljegyzés és az általa közvetített üzenet: az 5500 fős közönség a varsói Béke Világkongresszus küldött-beszámolójára reagálva azonnal termelési felajánlásokat tett az üzemekben, vagyis a gyűlés érzelmi hatása szinte közvetlenül, átmenet nélkül csapott át konkrét munkahelyi cselekvésbe.⁴⁴

A félreértések és a fogalmi csúszások dokumentálása bizonyul talán a hanglejtjelentések legértékesebb részének, mert éppen ezek mutatják meg, hol volt valójában instabil, belülről feszített a békenyelv gondosan felépített fogalmi szerkezete. A komáromi megyei anyagból előkerülő egyik legélesebb példa Magos elvtárs esete a Tatabányai Alumíniumkohóból („Alukohóból”): amikor a pacifizmus kérdését tárgyalta, az előadó a béke iránti vágyat az ember „*ösztönös félelmével*” magyarázta, ami a mozgalom szempontjából súlyos ideológiai hibának számított, hiszen a hivatalos nyelvben a pacifizmus nem az ember természetes állapota, hanem kifejezetten ellenséges kategória volt – a szeminárium résztvevői ezért a helyszínen ki is javították.⁴⁵ Ez a látszólag apró epizód valójában pontosan rávilágít a békenyelv egyik legkritikusabb belső ellentmondására, miszerint a mozgalom egyszerre apellált az emberek háborútól való félelmére és undorára, miközben magát a pacifizmust – vagyis a háborútól való félelemből fakadó, spontán békevágyat – burzsoá ideológiaként utasította el. Hasonlóan sokat elárul az a kérdés, amelyet Pintér Erzsébet, a komáromi lengyár dolgozója vetett fel: miért kell nekünk olyan országot segítenünk, amelyik tízezer kilométerre van, és nincs hozzá semmi közünk?⁴⁶ A népnevelők válasza pontosan azt a földrajzi-fogalmi áthidalást végezte el, amelyre a békenyelvnek szüksége volt ahhoz, hogy egy távoli konfliktust közvetlen fenyegetéssé alakítson: elmagyarázták, hogy ami Koreában történik, az valójában egészen közel van, hiszen a határon áll az amerikai agresszorok rohamcsapata és a Tito-fasiszta hadserege, amely csupán gazdái parancsára vár, hogy nálunk is Koreát csináljon. A jelentés szerint a felvilágosító munka ezúttal legalábbis annyiban sikerrel járt, hogy Pintér Erzsébet végül vett koreai bélyeget – abból azonban, hogy nyílt ellenállása megszűnt, nem következik, hogy meg is győzték. Ez a válasz maga is a paradiasztolé egy rétegét jelentette: a földrajzi távolságot politikai közelséggé, a közömbösséget fenyegetettséggé fordította át. Hasonló bizonytalanság fogalmazódott meg a dorogi XIV-es (bányász)aknán tar-

44 = MNL OL 276-89., 145. ő. e. Az MDP KV Agit.Prop. Osztály jelentése a békemozgalom tevékenységéről, 1951. január 12.

45 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 27. ő. e. Nemzetközi helyzettel kapcsolatos anyag tartalmi feldolgozása, 1952. június 17.

46 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. Az MDP Komárom megyei Bizottságának jelentése a békebizottságok és tömegszervezetek agitációs munkájáról a koreai hónapban, 1952. augusztus 1.

tott propagandista-szemináriumon is, ahol arról vitáztak, mikor állt Tito az imperialisták szolgálatában, és ezt mikor ismerte fel a Szovjetunió – egy látszólag történeti kérdés, amely valójában a Tito-banda árulásának pontos időzítését, vagyis a fogalmi határvonal helyét próbálta tapogatózva kijelölni.⁴⁷

A legbeszédeesebb reakciók végső soron azok, amelyek egyáltalán kijelölik a mozgalom határait, vagyis megmutatják, hol ütközött ellenállásba a békenyelv mindent átható igénye. A hangulatjelentések rendszeresen, tételeken rögzítették azokat is, akik nem voltak hajlandók aláírni a békeívet, s ezeknek a visszautasításoknak az indoklásai meglepően változatosak. A Hajdú megyei jelentés „háborús pánikot” és „sorban állásokat” említ, mint a légkört jellemző tüneteket, ami arra utal, hogy a békeív aláírásának erőltetett siettetése a gyakorlatban nem a meggyőzés, hanem éppen a félelem jelét mutatta.⁴⁸ A Győr-Sopron megyei pártbizottság ugyanerre a problémára hívja fel a figyelmet: az aláírás-siettetés veszélyére, arra a fajta versenyszerűsége, amely a valódi meggyőzés helyett a pusztá, mechanikus teljesítés irányába tolta el az egész kampányt. A nyílt tagadás legékeesebb, legkövetkezetesebb formái az egyházi ellenálláshoz köthetők: a már megidézett Pétery József váci püspök nemcsak megtagadta az aláírást, hanem ezt a döntését nyilvánosan is vállalta. A világi ellenállás azonban éppúgy megjelenik a forrásokban: a Budapest XIII. kerületi Fürst Sándor utcai lakóházi gyűlésen a hallgatóság a beszámoló után feltűnően passzív maradt, s a néhány hozzászóló között egy volt kisgazdapárti képviselő, Frei Endre is szót kért, aki a háború alatti légmentes lakógyűlések emlékét idézte fel – egy hozzászólás, amely burkoltan azt sugallta, hogy a mostani békegyűlések retorikája nem is áll olyan távol a korábbi, háborús mozgósítás nyelvétől.⁴⁹

A második világháború tapasztalatából fakadó, mélyen személyes békevág egy egészen sajátos, a fentiekől jól elkülöníthető reakciótípust hozott létre: azokét, akik ugyan valóban aláírták a békeívet, ám ezt nem a mozgalom politikai logikájából, hanem kizárólag saját háborús emlékeikből kiindulva tették. A Veszprém megyei pártbizottság jelentése konkrét, néven nevezhető személyes vallomásokon rögzít Hegymagásról és Nemesszalókról, olyan embereket, akik a fronton szerzett saját tapasztalataik alapján tartották fontosnak a békét, s akiknek véleménye – bármennyire is egybecsengett a mozgalom céljával – nem illeszkedett maradéktalanul a hivatalos békediskurzus fogalmi keretébe.⁵⁰ Ezek a vallomások

47 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 27. ő. e. Nemzetközi helyzettel kapcsolatos anyag tartalmi feldolgozása, 1952. június 17.

48 = MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Hangulatjelentés (Békebizottságok), d. n.

49 = MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Jelentés 1951. ápr. 9.-én a XIII/30. körzet Fürst Sándor u. 80. sz. házban megtartott békegyűlésről. 1951. április 10.

50 = Uo. Az MDP Veszprém Megyei Pártbizottságának jelentése a béke kisgyűlésekről, 1951. április 6.

talán a mozgalom egészének legfontosabb tanulságát hordozzák magukban, mivel a béke iránti vágy ezekben az emberekben kétségkívül valódi volt, csak hogy ez a vágy nem feltétlenül, sőt nem is elsősorban azokban a fogalmakban öltött testet, amelyeket a mozgalom kínált számukra – vagyis a propaganda sikere és a meggyőződés valóságára két, egymástól élesen elváló dolog maradt.

= = A békenyelv mindennapi használata Komárom megyében

Komárom megye az 1950-es tanácsrendszeri megyerendezés során jött létre két történeti vármegye, Komárom és Esztergom vármegye egyesítéséből,⁵¹ mégpedig úgy, hogy az új megye székhelyül nem a két korábbi vármegyeszékhely valamelyikét, hanem Tatabányát jelölték ki – egy olyan várost, amely maga is jórészt a 20. század eleji szénbányászat nyomán, közigazgatási előzmények nélkül nőtte ki magát ipari centrummá. Ez a döntés nem volt véletlen, és nem is pusztán adminisztratív jellegű. A székhely kijelölése egyúttal szimbolikus állásfoglalás is volt amellett, hogy az új megye identitását elsősorban ne a történeti vármegyei hagyomány, hanem a szocialista iparosítás és a munkásosztály – konkrétan a bányászat – határozza meg. Mindazonáltal a megye a névváltás és a székhelyáthelyezés ellenére sem vált egységes, homogén térséggé. A régi Komárom és Esztergom vármegye öröksége tovább élt egy sajátos belső kettősségben, amely a békemozgalom szempontjából is meghatározónak bizonyult. Egyfelől ott volt a bányászjelleg, amelyet a Tatai-medence, Tatabánya, valamint a tokodi és dorogi szénmedencék üzemai testesítettek meg – az a társadalmi közeg, amelyet a korabeli pártvezetés természetes szövetségeseinek, a mozgósítás legmegbízhatóbb terepének tekintett. Másfelől itt a pártnak számolnia kellett azzal a jelenséggel, amit a korabeli dokumentumok következetesen „klerikális reakció”-ként neveztek meg: az esztergomi érsekséggel, vagyis a magyarországi katolikus egyház szimbolikus és intézményi központjának szerepével. A párt megyei agitációs és propaganda osztályának egyik szervezési anyaga kifejezetten Esztergomot, Mogyorósbányát, Nagysápot, Kesztlőcöt és Csatkát nevesíti mint olyan helyeket, „*ahol a klerikális reakció befolyása nagy*”.⁵² Komárom megye tehát nem egyszerűen egy volt a sok vidéki megye közül, hanem a mozgósítás és az ideológiai harc egyik kiemelt, s egyúttal különösen instruktív terepe; olyan térség, amelyben a békenyelv két, egymással élesen szemben álló társadalmi közegben – a bányászvárosokban és a „klerikális befolyás” alatt álló településeken – egyszerre kellett hogy érvényesüljön.⁵³

51 == A két „csonka vármegye” egyesítésén túl a megye délnyugati határához Veszprém és Fejér megyéktől csatoltak át területeket az 1950-es megyerendezés során.

52 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit.Prop. osztályának munkaterve 1950. március 1-től június 30-ig. d. n.

53 == A kommunista párt háború utáni szerveződésének és politikai-ideológiai harcaiinak történetét a megyében lásd: Wencz, 2016.

A megyei békemozgalom szervezését ebben a kettős térben, ennek a feszültségnek a tudatában végezték. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit.-Prop. osztályának egyik szervezési anyaga világosan kijelölte a békeagitáció négy fő célterületét. Elsőként a bányatelepeket – Tatabánya, Oroszlány, Tokod és Dorog lakótelepeit, amelyeknek lakosságát az irat kifejezetten *„főleg asszonyok és családtagok”*-ként azonosítja, jelezve, hogy a bányászvárosokban a mozgósítás célközönsége nem is elsősorban maga a bányász, hanem a bányászcsalád volt – minden bizonynyal azért, mert a bányászok műszakrendje megnehezítette napközbeni elérésüket, míg az otthon tartózkodó családtagok könnyebben bevonhatók voltak a nappali agitációba. Másodikként a tatai és dorogi járás nemzetiségi községei, harmadikként a komáromi járás bakonyi települései, negyedikként pedig maguk a városok, Esztergom, Tata és Komárom kerültek kijelölésre.⁵⁴ Ez a négyes tagolás önmagában is sokat elárul arról, hogyan látta a megyei pártapparátus a rá bízott terepet. Nem egységes tömegként, hanem élesen elkülönülő, egymástól eltérő agitációs logikát igénylő szegmensekként. A bányatelepek élveztek egyértelmű elsőbbséget – nem véletlen, hogy a megyei jelentések visszatérően Tatabányát, Dorogot és a hozzájuk hasonló bányászvárosokat nevezik meg legfontosabb súlyponti területként, hiszen itt, a munkásosztály fizikai közelségében remélte a párt a legkevesebb ellenállást és a legtöbb, statisztikailag is felmutatható eredményt.

A fennmaradt dokumentumokból azonban mindenekelőtt nem a mozgósítás sikere, hanem éppen a megyei szintű szervezés visszatérő s a maga banalitásában is sokatmondó elégtelensége olvasható ki. Az 1951. április 14-i, Tatabányán kelt három hónapos munkaterv szerint – bár a stockholmi felhívást a megye dolgozóinak túlnyomó többsége, több mint 170 ezer fő aláírta – *„a legfőbb hiányosság, hogy pártbizottságaink és pártszervezeteink még mindig nem tekintik a békemozgalom ügyét egyik központi feladatuknak”*, amit az is bizonyított, hogy sok helyi szervezet kijelölte ugyan a békefelelősöket, de *„nem nyújtottak segítséget a további munkájukhoz”*.⁵⁵ Egy másik jelentés még nyersebben fogalmaz: az elért eredmények – az aláírásgyűjtés adatai, a megalakult békebizottságok száma, sőt még egy külön megyei papi békevédelmi bizottság létrehozása is – *„még nem kielégítőek”, és „még nem fejlődött széles mozgalommá megyénkben a szervezett békemozgalom”*.⁵⁶ Az 1950. december 19-i jelentés a megyében tartott négy békenagygyűlésről – Tatabányán, Dorogon, Esztergomban és Tatán – pedig egészen konkrét, szinte tapintható akadályokat is dokumentál. Dorogon az alapszervezeti titkárok *„nem*

54 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának 3 hónapos munkaterve, 1951. április 14.

55 == Uo.

56 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának munkaterve július 1-től szeptember 30-ig, 1951. július 6.

értették meg teljes egészében” a gyűlés jelentőségét, s bár megígérték, hogy üzemekkel együtt vonulnak fel a gyűlés színhelyére, ez végül nem történt meg, aminek következtében a gyűlésen mindössze kétszázan vettek részt; Tatabányán pedig azért maradt el a remélt tömeg, mert a gyűlés napjára – vasárnapra – épp három műszakos üzemmenet esett, így *„a dolgozók nagyrésze termelő munkát végzett”*, ahelyett hogy a béke ügyét élte volna a gyűlésen.⁵⁷ Ez az epizód különösen éles fényt vet a nemzetközi és az országos szintű határozatok helyi végrehajtásának buktatóira: a végrehajtás nem valamiféle elvi vagy ideológiai ellenállásba, hanem egy teljesen banális szervezési ütközésbe – egy műszakrendbe – futott bele, amely fölött a megyei szervezőknek nem volt hatalmuk.

Ugyanakkor éppen ezek a jegyzőkönyvek, jelentések és hangulatjelentések azok, amelyek – a maguk adminisztratív szárazságában is – a legélesebben megmutatják, hogyan találkozott a felülről érkező szervezés a helyi tudással, s hogyan bukkott meg vagy éppen igazolódott ez a találkozás a gyakorlatban. Az 1950. decemberi népgyűléses jelentés egyik epizódja szinte tankönyvi példája ennek a találkozásnak. Az esztergomi békegyűlés előadójául a megyei szervezők nem akárkit, hanem dr. Beresztóczy Miklós protonotárius kanonokot, országgyűlési képviselőt, a békepapság prominens képviselőjét kérték fel – nyilvánvalóan abból a megfontolásból, hogy egy magas rangú katolikus egyházi személy szava nagyobb súllyal bír majd egy olyan városban, amelyet a dokumentumok maguk is *„még mindig eléggé klerikális befolyás alatt álló város”*-ként írnak le.⁵⁸ A jelentés szerint a gyűlés hangulata valóban kiváló volt: a hallgatóság végig fegyelmezetten hallgatta végig a kanonok másfél órás beszámolóját. A jelentés írója ugyanakkor éles kritikával illette a helyi szervezőket, mert *„az esztergomi elvtársak nem értették meg”* annak jelentőségét, hogy ezt a gyűlést egy magas rangú katolikus pap tartja, és *„nem használták fel helyesen a réteg-agitáció módszerét”*, vagyis nem azt a közönséget – a városi kispolgárságot és a vallásos középréteget – mozgósították, akikre Beresztóczy szava valójában hatni tudott volna, hanem a gyűlésen *„meglehetősen sok volt az iskolás és kevés volt a kispolgárok száma”*. Ez a mondat önmagában is a helyi végrehajtás egész problematikáját sűríti magába: a megyei, sőt talán már az országos szintű tervezés pontosan felismerte, melyik szimbolikus eszközzel lehetne a legjobban megszólítani Esztergom sajátos társadalmát, ám ez a felismerés a helyi végrehajtás szintjén elveszett – a helyi szervezők vagy nem osztották, vagy nem tudták a gyakorlatba átültetni ezt a rétegspecifikus tudást, és a végén egy, a megcélzottól teljesen eltérő közönség előtt hangzott el a gondosan megtervezett beszéd.

57 = Uo. 12. ó. e. Jelentés a Komárom megyében lezajlott békenagygyűlésekről, 1950. december 19.

58 = Uo.

Dr. Beresztóczy Miklós, 1950-ben esztergomi érseki helynök, protonotárius kanonok, későbbi országgyűlési képviselő (majd alelnök), a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke (az előtérben, kabátban és kalapban) az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium udvarán. Tőle jobbra Hajdú Pál (P. Antal) ferences szerzetes, a gimnázium igazgatója, 1957.

Fortepan 276095 / Hámori Gyula

A megyei anyag legszemélyesebb rétegét azok a jellemzően névvel is azonosított hangok alkotják, amelyek a felajánlások és a jelentések szövegébe szinte mellékesen, a beszámoló rutinja közben íródtak bele – és éppen ezért hitelesebbek bármely szónoki megnyilatkozásnál. A bánhidai Stancz István kertész esete talán a legbeszédesebb ezek közül. Stancz nem írta alá a stockholmi békefelhívást – a Béke Világtanács 1950-es aláírási kampányát –, és amikor a népnevelők az ívvel házaltak nála, felesége nyíltan meg is mondta nekik, hogy „szégyeljék [sic!] magukat”, amiért ahelyett, hogy otthon végeznék a munkájukat, aláírásokért járnak házról házra. Ez a mondat – egy asszony szájából, a hivatalos jelentés lapjára följegyezve – a paraszti munkaerkölcs nevében utasítja el a mozgalmat, nem ideológiai, hanem gyakorlati alapon, amely szerint az agitáció maga számít improduktív időtöltésnek. Am a történet nem ér véget az elutasításnál. Egy évvel később ugyanez a Stancz István arra kérte a párttitkárt, engedjék meg neki, hogy mégis aláírja a békeívet, és „ne haragudjanak a tavalyi esetért” – vagyis maga kért lehetőséget rá, hogy jóvátegye hibáját.⁵⁹ Ez a kettősség – a nyílt, otthoni ellenállástól az önkéntes, utólagos

59 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A megyei békemozgalom OBT-kiértékelése, 1951. április 5.

behódolásig – pontosan azt a folyamatot sűríti egyetlen családi epizódba, amelyet a mozgalom egésze is végigjárt: az ellenállás nem tűnt el, hanem idővel, láthatóan valamiféle társadalmi nyomás hatására, legalábbis a felszínen önmagát számolta fel.

Más hangok a mozgalom nyelvét nem elutasították, hanem – láthatóan őszintén – a sajátjukként beszélték. A tatabányai Cementgyár zsákgyári kisgyűlésén egy Lődiné nevű munkásnő hozzászólásában azt fejtette ki, hogy minden anyának kötelessége kivenni részét a békéért vívott harcból, *„mert nemcsak magunkat, hanem férjeinket, gyermekeinket is védjük egy újabb háború veszélyétől”*⁶⁰ – szó szerint az a fogalmi átfordítás szólal meg itt, amelyet a rétegpropaganda az anyák számára szánt, azaz a béke mint az anyai félelem és felelősség politikai kiterjesztése a saját szavaival jelenik meg. A parasztság körében ugyanakkor a hangulatjelentések a mozgalom nyelvének egy egészen más, kevésbé emelkedett arcát is megmutatják. A „béke begyűjtési hét” elnevezésű terménybeszolgáltatási kampány kapcsán az egyik jelentés arról számol be, hogy egy szegény dolgozó paraszt kukoricásszekérrel érkezett a begyűjtési helyre, de a szövetkezet felvásárlója nem vette át tőle a termést, mivel nem volt pénze ahhoz, hogy a szállítási szerződésért kapott vásárlási utalványon vásárolni tudjon⁶¹ – vagyis a „béke” retorikájával felruházott adminisztratív kényszer itt egyenesen szembekerült azzal a ténnyel, hogy a paraszt anyagilag képtelen volt eleget tenni a rendszer saját logikájának. Ugyanez a jelentés egy visszaélést is dokumentál: Bakonysárkányban a tanácselnök tizenhárom dolgozó paraszt helyett saját kezűleg írta alá a Rákosinak küldött felajánló levelet, amit a jelentés *„bürokratikus, néptől elszakadt versenyvállalás”*-ként ítél el⁶² – ez az eset megmutatja, hogy a helyi végrehajtók néha nem a mozgalom ellen, hanem annak nevében, annak formai teljesítése érdekében hamisítottak.

A helyi aláírásgyűjtés és termelési felajánlás statisztikái ugyanezt a mozgalmat immár számokban is dokumentálják. A stockholmi felhívást a megye dolgozóinak túlnyomó többsége, több mint 170 ezer fő írta alá – s ez a szám önmagában jelzi, hogy a tömeges részvétel, legalábbis a papíron rögzített formájában, a megyében is elérhető volt.⁶³ A felajánlások szintjén a legrészletesebb kép a bányákból és a nagyüzemekből rajzolódik ki: a tatabányai 1x-es aknán Potrics László és Bakos Ignác 165%-os teljesítményt vállalt, Fodor András pártonkívüli békebizottsági tag 195%-ra teljesítette vállalását, míg az Esztergomi Szerszámgépgyár „Béke-brigádja” állandóan 145%-os teljesítménnyel dolgozott.⁶⁴ A gyűlések helyi hálózatának kiter-

60 == Uo.

61 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A békebegyűjtési hét munkájának eddigi tapasztalatai, 1951. október 29.

62 == Uo.

63 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának 3 hónapos munkaterve, 1951. április 14.

64 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A megyei békemozgalom OBT-kiértékelése, 1951. április 5

jedtségét jól mutatja, hogy Esztergomban a városi békebizottság 76 különböző helyszínen szervezett békegyűlést, Tatán 150, Dorogon pedig 30 helyszínen.⁶⁵ Ezek a számok – 170 ezer aláíró, 76 esztergomi gyűlés, 195%-ot meghaladó felajánlások – pontosan azt az infrastrukturális mélységet igazolják vissza, amelyet a fejezet elején az országos szintű tervezés kapcsán már bemutatunk. A békenyelv a megyében tehát nem maradt szónoklat szintjén, hanem elérte az üzemi és falusi mindennapokat – arról azonban, hogy ez a jelenlét valódi meggyőződést vagy csupán kikényszerített s így akár kontraproduktív engedelmességet eredményezett, a számok önmagukban nem tanúskodnak.

= = = Összegzés

E tanulmány kiindulópontja az a felismerés volt, hogy a szocialista békemozgalom nem egyszerűen egy történeti jelenség, hanem egy önálló, sajátos szabályok szerint működő nyelv volt, amelynek feltárásához nem elegendő a mozgalom eseménytörténetét rekonstruálni: magát a nyelvet, annak belső szerkezetét és – nem kevésbé fontos módon – annak határeseteit, töréspontjait és kudarcait kellett vizsgálat tárgyává tenni. Ehhez a vállalkozáshoz két, egymást kiegészítő elemzési keretet állítottunk fel. Michael Freeden konceptualista ideológiaelméletét, amely az ideológiák belső szerkezetét, a magfogalom és a körülötte szerveződő szatellit-fogalmak viszonyát írja le, valamint Quentin Skinner kontextualista politikai eszmetörténetét, amely a fogalmak retorikai újraírásának, a paradiasztolénak a mechanizmusát ragadja meg. E két keret együttes alkalmazása tette lehetővé, hogy a békenyelvet ne statikus jelentérendszerként, hanem folyamatosan alakított, alakuló és folyamatosan törekény konstrukcióként mutassuk be.

E nyelv központi kategóriája természetesen maga a béke fogalma volt, amelynek tartalma azonban korántsem volt egységes vagy változatlan: a hozzá kapcsolódó jelentéstartalmak rétegenként, közönségenként újrafogalmazódtak, s ez a differenciáltság sehol nem mutatkozott meg olyan élesen, mint a *rétegpropaganda szervezésének intencióiban*. Az értelmiségnek szánt békefogalom a kultúra és a tudomány szabadságát jelentette, a munkásoknak szánt békefogalom a termelési fegyelemmel forrt egybe, a nőknek szánt béke az anyai félelem politikai kiterjesztése volt, a papságnak és a hívőknek szánt béke pedig a keresztény szeretet parancsaként jelent meg – négy, egymástól tartalmában alaposan eltérő fogalom, amely mégis ugyanazt a szót, ugyanazt a fogalmi magot használta. Ez a rétegenkénti szétágazás nem a nyelv gyengeségét, hanem éppen ellenkezőleg, rugalmasságát és mozgósító erejét bizonyította – mindaddig, amíg a különböző rétegváltozatok nem ütköztek egymással, vagy nem futottak bele a végrehajtás gyakorlati nehézségeibe.

A vizsgálat egyaránt kiterjedt a nemzetközi és az országos használatra szánt nyelvre, s ez a kettős fókusz lehetővé tette, hogy megmutassuk: a békenyelv nem

65 = = Uo.

egyszerűen importálódott Moszkvából Budapestre, hanem minden egyes állomáson újraszerveződött. A nemzetközi szinten kidolgozott fogalmi alapszerkezet – a dekontesztált „béke”, a háborús agresszorra való rámutatás, az univerzalista megszólítás – a magyarországi országos propagandában konkrét, intézményesített formát öltött: az Országos Béketanács látszólagos autonómiája, a rétegspecifikus kiadványpolitika, a termelési felajánlások rendszere mind azt mutatta, hogy a nemzetközi nyelv magyar recepciója nem passzív fordítás, hanem aktív, saját logikával rendelkező újraalkotás volt.

Az országos és a helyi szint vizsgálatából ugyanakkor az is kiderült, hogyan működött, torzult vagy éppen bukott meg ez az ideológiai nyelv a jelentésbeli bizonytalanság vagy a konkrét retorikai szituáció nyomása alatt. A dorogi munkás kérdése – miért nem támogatja a Szovjetunió fegyveresen Koreát – nem tudatlanságból, hanem éppen a nyelv belső logikájának túl szoros követéséből fakadt: a kérdező pontosan azt tette, amire a propaganda buzdította, mégis olyan következtetésre jutott, amelyet a rendszer nem engedhetett meg magának nyilvánosan levonni. A bánhidai Stancz István esete pedig azt mutatta meg, hogy a nyílt elutasítás és a formális behódolás nem feltétlenül zárja ki egymást, hanem egyazon egyén életében, viszonylag rövid idő alatt is felválthatják egymást – ami arra figyelmeztet, hogy a hangulatjelentésekben rögzített „vélemények” mögött nem szilárd meggyőződéseket, hanem folyamatosan alakuló, helyzetfüggő viszonyulásokat kell keresnünk.

Végül, s talán ez a tanulmány legfontosabb tanulsága, azt láthattuk, hogy egy világméretű és országos léptékű, több éven át fenntartott kampány mennyire törekény marad a mindennapi tapasztalattal szemben – legyen szó akár a vásárnap műszakrendről, amely miatt elmaradt a várt tömeg Tatabányán, vagy akár a kukoricájáért hiába érkező szegény parasztról, akinek anyagi kényszerűsége egyetlen pillanat alatt szembekerült a „béke” retorikájával. Ugyanakkor ez a törekénység nem jelentette a nyelv hatástalanságát. Éppen ellenkezőleg: ugyanez a nyelv képes volt szinte a végletekig kiélezni azt a tömeghisztériát, amelyet önmaga keltett – legyen szó a koreai háború biológiaifegyver-vádjairól, amelyek nemzetközi szinten mozgósítottak egy egész intézményrendszert egy olyan állítás alátámasztására, amelynek igazságtartalma minden bizonnyal még a kampány szervezői előtt sem volt egyértelmű. A békenyelv tehát egyszerre bizonyult végletekig manipulálhatónak és végletekig törekénynek – s éppen ez a kettősség az, ami miatt 1956 őszén, amikor a fogalom feletti kontroll napok alatt kicsúszott a párt kezéből, nemcsak egy politikai mozgalom, hanem egy egész nyelvi konstrukció omlott össze. Mégpedig nem csupán Magyarországon: ahogy Günter Wernicke rámutat, 1956 magyarországi eseményei a Béke Világtanácsban belül is tartós, rendszerszintű feszültségeket okoztak⁶⁶ – jelezve, hogy a nyelv törekénysége nem a magyar recepció

66 = Wernicke, 2001.

sajátossága volt, hanem magának a nemzetközi konstrukciónak a strukturális tulajdonsága. Mindez a Rákosi-kori kommunista agitáció tágabb rendszerében sem volt elszigetelt jelenség: a békenyelv ugyanazokat a mozgósítási technikákat és rétegspecifikus meggyőzési stratégiákat alkalmazta, mint a korszak más nagy kampányai, sajátosságát elsősorban az adta, hogy univerzalista, látszólag osztály- és pártsemleges nyelvezetbe csomagolta ugyanazt a politikai tartalmat.

=== Levéltári források ===

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276-52. Az MDP KV iratai, 1948–1956

M-KS 276-53. Az MDP PB iratai, 1948–1956

M-KS 276-54. Az MDP KV Titkárságának iratai, 1948–1956

M-KS 276-55. Az MDP KV Szervező Bizottságának iratai, 1948–1953

M-KS 276-89. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának iratai,
1950–1956

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML)

xxxv.32. Az MDP Komárom Megyei Pártbizottságának iratai, 1948–1956

=== Hivatkozott irodalom ===

Di Biagio, 1996

Di Biagio, Anna: The Marshall Plan and the Founding of the Cominform, June–September 1947. In *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–53*. Eds. Francesca Gori – Silvio Pons. Palgrave Macmillan, London.

Dobrenko, 2016

Dobrenko, Vladimir: *Conspiracy of Peace: The Cold War, the International Peace Movement, and the Soviet Peace Campaign, 1946–1956*. (PhD-disszertáció)
London School of Economics and Political Science, London.

Dobrenko, 2024

Dobrenko, Vladimir: The Soviet 'Struggle for Peace,' the United Nations, and the Korean War. *Journal of Cold War Studies*, 1. sz. 29–49.

Dobson, 2018

Dobson, Miriam: Protestants, Peace and the Apocalypse: The USSR's Religious Cold War, 1947–62. *Journal of Contemporary History*, 2. sz. 361–390.

Fónagy–Soltész, 1954

Fónagy Iván – Soltész Katalin: *A mozgalmi nyelvről*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

Freeden, 1996

Freeden, Michael: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Clarendon Press, Oxford.

Freeden, 2003

Freeden *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

Galtung, 1969

Galtung, John: Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 3. sz. 167–191.

Huhák, 2022

Huhák Heléna: *Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953)*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Pap, 2020

Pap Milán: Diskurzus és ideológia. In *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Szerkesztette: Horváth Szilvia – Gyulai Attila. L'Harmattan, Budapest. 117–129.

Richmond, 2020

Richmond, Oliver P.: *Peace in International Relations*. 2. ed. Routledge, Milton Park – New York.

Rose, 1985

Rose, Clive: The World Peace Council. In uő: *Campaigns Against Western Defence: NATO's Adversaries and Critics*. The MacMillan Press, Houndmills.

Skinner, 1996

Skinner, Quentin: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge University Press, Cambridge.

Skinner, 1999

Skinner, Quentin: Rhetoric and Conceptual Change. *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3 sz. 60–73.

Skinner, 2002

Skinner, Quentin: Classical Rhetoric and the Transformation, Manipulation, and Subversion of Political Concepts. In uő: *Visions of Politics. I. Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge. 60–73.

Tabajdi, 2013

Tabajdi Gábor: *Kiegészés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Wencz, 2016

Wencz Balázs: *A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között*. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Budapest–Esztergom.

Wernicke, 1998

Wernicke, Günter: The Communist-Led World Peace Council and the Western Peace Movements: The Fetters of Bipolarity and Some Attempts to Break Them in the Fifties and Early Sixties. *Peace & Change*, 3. sz. 265–311.

Wernicke, 2001

Wernicke, Günter: The Unity of Peace and Socialism? The World Peace Council on a Cold War Tightrope between the Peace Struggle and Intrasystemic Communist Conflicts. *Peace & Change*, 3. sz. 332–351.

Young, 2013

Young, Nigel: Concepts of Peace: From 1913 to the Present. *Ethics & International Affairs*, 2. sz. 157–173.

=== Internetes hivatkozások ===

CIA: The World Peace Council: A Soviet-Sponsored International Communist Front. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000600220001-7.pdf> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

CIA: World Peace Council Berlin Resolutions. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500730205-0.pdf> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

Office of the Historian (U. S. Department of State): Foreign Relations of the United States, 1951, Europe: Political and Economic Developments, Volume IV, Part 2, No. 325: The Secretary of State to Diplomatic and Consular Offices, 1951. április 21. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951vo4p2/d160> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

==== Sajtó =====

Béke és Szabadság, 1950

Szabad Nép, 1950

Kulcsszavak

=====

*hidegháború, kommunista mozgalom, népfront, ötvenes évek,
Rákosi-rendszer, Szovjetunió*

A korban széles körben ismert francia kommunista békeaktivista, az 1946 és 1954 között zajló francia-vietnámi háború elleni tiltakozása miatt 10 hónap börtönbüntetésre ítélt Raymonde Dien (1929–2022) szobrához készülő agyagminta Palotai Gyula szobrászművész műtermében, Budapest, Várkert Bazár, 1951.

Fortepan 228466 / Zimre Zsuzsa

/ By the Word of Peace /

**The language of the socialist peace movement
in early 1950s Hungary**

The Cold War-era socialist peace movement was a Soviet-organized and Soviet-directed political project that nevertheless proclaimed its own independence and a sincere longing for peace. In Hungary, it operated within an institutional framework built under the leadership of the Hungarian Working People's Party (MDP), sustaining a continuous series of campaigns that mobilized millions of people. The movement had its own distinctive language, shaped, on the one hand, by the need to project an image of independence and genuine commitment to peace, and, on the other hand, by the rhetorical situations characteristic of ideological discourse, the primary function of which is to serve political action rather than describe reality. Drawing on Michael Freeden's conceptual history and Quentin Skinner's rhetorical-contextualist approach, the study examines the characteristic strategies of decontestation and paradiastole, through which the key terms of the peace movement acquired a meaning that was stable and flexible across different audiences. The analysis operates on three levels – international discourse, the Hungarian national propaganda apparatus, and local reception in Komárom County – focusing on the years from 1949 to 1956, from the movement's institutional consolidation to its eventual collapse during the 1956 revolution.
